

مجله اقتصادی

شماره‌های ۱ و ۲، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۹، صفحات ۱۳۹-۱۱۳

رهیافت الگوی استقرار طرح‌های FDI سرمایه‌گذاران افغانستانی

در استان‌های کشور

سید علی اصغر موسوی

دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

a.mosavi@yahoo.com

هدف این مطالعه، بررسی الگوی استقرار طرح‌های سرمایه‌گذاری مستقیم اتباع افغانستان در ایران است. بر این اساس طرح‌های مصوب سرمایه‌گذاری خارجی اتباع کشور افغانستان که دارای مجوز از سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران با استفاده از شاخص‌های میزان سرمایه مصوب، سرمایه وارده و میزان تحقق، بررسی شد. روش تحقیق، تحلیل محتوای کمی بود. این تحقیق به منظور توصیف عینی و کیفی روابط مؤثر بر سرمایه‌گذاری افغان‌ها در استان‌های ایران و دلایل مؤثر بر آن پرداخته است. بر اساس یافته‌های این مقاله، از مجموع ۶۰۶ طرح سرمایه‌گذاری خارجی در حد فاصل سال‌های ۱۳۹۰ تا پایان سال ۱۳۹۶، ۱۴۶ طرح مربوط به سرمایه‌گذاران افغان است که در چهارده استان کشور به ثبت رسیده و تاکنون بیش از ۵۵ درصد آن محقق شده است. فراوانی سکونت افغان‌ها در استان‌های کشور با تعداد طرح‌های کسب‌وکار ایجاد شده توسط آن‌ها در این استان‌ها هم‌پوشانی داشته و سرمایه وارده افغان‌ها در مدت مزبور که بالغ بر ۵۸ میلیون دلار بوده به صورت نقد (Cash) وارد کشور شده است که مغایرت مشهودی با آمار بین‌المللی خروج سرمایه از افغانستان دارد. همچنین طی بررسی‌ها مشخص شد سهولت کسب‌وکار استان‌ها و همچنین تحریم‌های بین‌المللی در طی دوره اثری بر میزان سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران نداشته است.

واژگان کلیدی: سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، افغانستان، سرمایه مصوب خارجی، سرمایه وارده خارجی، اتباع افغان، فیبا

۱. مقدمه

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) را می‌توان این‌گونه تعریف کرد؛ خرید یک بنگاه یا بخشی از آن توسط یک سرمایه‌گذار با تابعیت کشور خارجی در محدوده مرزهای کشور میزبان. همچنین بر اساس تعریف سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD)، اگر یک سرمایه‌گذار خارجی بیش از ۱۰ درصد از شرکت محلی را داشته باشد، این بدان معنی است که سرمایه‌گذار خارجی کنترل شرکت محلی را در اختیار دارد. جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تأمین منابع مالی برای اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری خصوصاً برای کشورهای با منابع داخلی کم‌قدرت یکی از راهکارهای رشد و به تبع آن توسعه اقتصادی است.

از عمده کارکردهای اقتصادی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای کشور میزبان می‌توان به تسریع رشد اقتصادی (رحمانی، ۱۳۹۷) و (استادی، ۱۳۹۲) و (فرزین، ۱۳۹۰)، ایجاد اشتغال (سیدنورایی، ۱۳۹۷) و (نصایبان، ۱۳۸۵)، انتقال تکنولوژی و روش‌های تولید (Gheribi, 2018)، (شاه میری، ۱۳۹۰) که می‌تواند موجب افزایش بهره‌وری (Malikane, 2018) شود، تأثیر مثبت بر صادرات کشور میزبان، قدرت رقابت‌پذیری (Tareg Majed, 2007) و (Ivic, 2016) و (جلیلی، ۱۳۹۲) اشاره کرد. البته در این میان اثر برخی موارد در تحقیقات مختلف که طی دوره و جغرافیای متفاوت صورت گرفته، بعضاً دارای نتایج متفاوتی بوده است.

از موضوعات مهم در راستای جذب حداکثری سرمایه‌گذاری خارجی توجه به فضای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر کشور میزبان است که می‌تواند جذب سرمایه‌های خارجی را تسهیل و یا دشوار کند. از این شرایط می‌توان به عوامل سیاست‌گذاری اقتصادی، عوامل ساختاری اقتصادی، عوامل تشویقی و حمایتی، عوامل جغرافیایی و سیاسی اشاره کرد.

آنکتاد (کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل) عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور میزبان را به سه گروه طبقه‌بندی می‌کند:

۱. چارچوب سیاستی برای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی شامل ثبات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، قوانین ورود و انجام عملیات تولیدی، استانداردهای رفتار با شعب خارجی، سیاست‌های مربوط به وظایف و ساختار بازارها، موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در مورد

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سیاست خصوصی‌سازی، سیاست‌های تجاری (تعرفه‌ها و موانع غیر تعرفه‌ای) و سیاست مالیاتی؛

۲. عوامل تعیین‌کننده اقتصادی، با توجه به انگیزه شرکت‌های چندملیتی، به سه نوع به شرح زیر تقسیم می‌شوند:

الف) در جستجوی بازار (اندازه بازار و درآمد سرانه، رشد بازار، دسترسی به بازارهای منطقه‌ای و جهانی، ترجیحات مصرف‌کننده ویژه هر کشور، ساختار بازارها)؛

ب) جستجوی منابع و دارایی (مواد اولیه، نیروی کار غیرماهر ارزان، نیروی کار ماهر، تکنولوژی، ابداع و دیگر دارایی‌های ایجادشده (مانند نام تجاری)، زیرساخت‌های فیزیکی (بندرها، راه‌ها، ارتباطات راه دور)؛

ج) جستجوی کارایی (هزینه منابع و دارایی‌های فهرست شده در بند ب، تعدیل شده بر حسب بهره‌وری نیروی کار، هزینه دیگر نهاده‌ها مانند هزینه‌های حمل‌ونقل و ارتباطات و هزینه سایر کانال‌های واسطه‌ای، عضویت در موافقت‌نامه‌های یکپارچگی منطقه‌ای که با شبکه همکاری منطقه‌ای ارتباط داشته باشند).

۳. تسهیلات کسب و کار شامل:

الف) تشویق سرمایه‌گذاری (شامل ایجاد تصویر خوب، فعالیت‌های مولد سرمایه‌گذاری و

خدمات تسهیل سرمایه‌گذاری)؛

ب) انگیزه‌های سرمایه‌گذاری، هزینه‌های بوروکراسی (مربوط به فساد و کارایی اداری و غیره)،

تسهیلات اجتماعی (مدارس دو زبانه، کیفیت زندگی)؛

ج) خدمات بعد از سرمایه‌گذاری. توسعه بازارهای مالی در کشورهای میزبان به عنوان شاخصی

در ترکیب بندهای دو و سه فوق می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

با توجه به آنچه در سطرهای بالا عنوان شد، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با رعایت برخی مصالح نظام سیاسی و اقتصادی کشورها می‌تواند لنگر مناسبی برای نیل به رشد اقتصادی باشد؛ لذا بر این مبنا توجه به ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری کشورهای همسایه به لحاظ اهمیت همکاری‌های مرزی و منطقه‌ای، ضرورتی انکارناپذیر است. بنابراین در این مقاله به دنبال این هستیم تا به چیستی الگوی سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها در ایران پردازیم.

۲. پیشینه تحقیق

در خصوص موضوعات مرتبط با مبادلات سرمایه و یا معاملات تجاری بین ایران و افغانستان و یا دیگر کشورهای خاورمیانه مقاله‌ای یافت نشد و عمده بررسی‌ها که بعضاً در قالب مطالعات موردی صورت گرفته است، در خصوص برخی کشورهای آسیای جنوب شرقی، آمریکا و یا اروپا است که نتایج آن در رد یا تأیید نظریات مطرح در بخش ادبیات نظری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است. در ادامه به ذکر برخی موارد می‌پردازیم.

آمادئولی و دیگران (۲۰۱۸) در مقاله سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با ساختارهای بازار میزبان، با تجربیات ژاپن، نشان می‌دهد که در شرایط خاص اگر شرکت مادر تخصصی خارجی تصمیم به ایجاد یک سرمایه‌گذاری مشترک (JV) با یک شریک داخلی در کشور میزبان با نوعی انتقال فناوری کند، نتایج آن برای هر دو شرکت بهینه خواهد بود.

ناکامورا و دیگران (۲۰۱۸) در مقاله آنچه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را در برمی‌گیرد؛ نقش زبان، فاصله جغرافیایی، جریان اطلاعات و شباهت تکنولوژیکی، تأثیر شباهت‌های زبانی و فن‌آوری بین کشورها بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) را بررسی کرده است. در این پژوهش ضمن پیمایش ۷۱۳۰۹ شرکت مشترک دارای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲، مشخص شد اشتراکات زبانی با سطح بالایی از FDI رابطه مثبت دارد. اختلافات فن‌آوری مانع از جریان FDI بین کشورها می‌شود و جریان اطلاعات برای جریان‌های بزرگ FDI بسیار مهم است.

کیان‌پور (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کشورهای منطقه منا»، بیان می‌کند که درجه باز بودن اقتصادی، نرخ بازگشت سرمایه، رشد اقتصادی، سرمایه انسانی و نقدینگی همگی اثر مثبتی بر جذب FDI دارند.

دودانگی (۱۳۹۵) در مقاله «عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در ایران»، درآمد ملی، درجه باز بودن اقتصادی، سرمایه انسانی، تولید ناخالص داخلی را دارای رابطه مستقیم و مثبت با FDI برآورد کرده است.

خطابی (۱۳۹۵) در مقاله «عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در منطقه منا»، نوع نظام ارزی، سیستم حکمرانی، نرخ تورم و درجه باز بودن اقتصادی را بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مؤثر برآورد کرده است.

جیمز پی (۲۰۱۰) در مقاله «عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ثبات اقتصادی»، بیان می‌کند که درجه باز بودن اقتصاد، سطح درآمد کیفیت مؤسسات و سطح توسعه کشور میزبان بر میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی مؤثر است.

۳. روش تحقیق

جامعه آماری پژوهش شامل کلیه طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی است که از محل سرمایه‌گذاری فعالان اقتصادی افغانستانی از ابتدای سال ۱۳۹۰ تا پایان ۱۳۹۶ بر مبنای قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی موفق به اخذ مجوز سرمایه‌گذاری خارجی در ایران شده‌اند. روش تحقیق در این پژوهش، روش تحلیل محتوای کمی است. این تحقیق به منظور توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم به صورت نظام‌مند و ارزیابی بر اساس قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی مصوب ۱۳۸۱ انجام گرفته است. از این رو محقق کوشیده تا با استفاده از متغیرهای موضوع مطالعه به تشریح وضعیت، تحلیل علی و معلولی و برقراری ارتباط بین متغیرهای موجود پردازد و از این رهگذر رویکرد مطلوب جهت بهره‌مندی حداکثری بازار سرمایه و سایر بازارهای اقتصادی کشور از مزایای این قبیل سرمایه‌گذاری‌ها را پیشنهاد کند.

به بیان دیگر، تلاش در جهت یافتن دلایل عمده و الگوی استقرار طرح‌های سرمایه‌گذاری اتباع کشور افغانستان در استان‌های کشور مهم‌ترین هدف این مقاله است تا با پی بردن به دلایل آن بتوان، با رعایت مقررات و مصالح نظام اقتصادی و سیاسی کشور، الگوی مناسبی برای پذیرش سرمایه‌گذاران افغان تبیین کرد. در این میان بررسی تأثیر فضای کسب و کار استان‌ها، رابطه تجاری استان‌ها با کشور افغانستان و اثر مباحث کلان اقتصادی همچون تحریم‌های بین‌المللی نیز بر موضوع تحقیق بررسی خواهد شد.

۳-۱. تعریف عملیاتی شاخص‌ها

۳-۱-۱. سرمایه خارجی مصوب

سرمایه مورد نیاز برای ایجاد یا توسعه یک طرح کسب و کار توسط یک فرد حقیقی یا حقوقی خارجی یا یک ایرانی مقیم خارج که پس از طی مراحل و تشریفات قانونی با موافقت هیئت سرمایه‌گذاری خارجی مستقر در سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران مصوب شده است.

۳-۱-۲. سرمایه خارجی وارده

بخشی از سرمایه مصوب طرح سرمایه‌گذاری خارجی که در مدت قانونی پس از تصویب طرح، در قالب نقد یا ماشین‌آلات و تجهیزات و یا دانش فنی یا ترکیبی از این سه حالت برای اجرای طرح سرمایه‌گذاری مربوطه از طریق مبادی قانونی و رسمی وارد کشور شود.

۳-۱-۳. طرح سرمایه‌گذاری خارجی تحقق یافته

طرح سرمایه‌گذاری خارجی مصوب که در موعد قانونی موفق به ورود تمام و یا بخشی از سرمایه مصوب شده باشد.

۴. مبانی نظری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

کار، سرمایه، فناوری و مدیریت مهم‌ترین عوامل تولید به شمار می‌آیند. در مقام نظریه، همه این عوامل می‌توانند منشأ داخلی یا خارجی داشته باشند. چنانچه حجم پس‌انداز یک جامعه با درآمد سرانه پایین به میزان کافی نباشد، سرمایه‌گذاری داخلی متناسب با افزایش جمعیت و نیروی کار انجام نمی‌پذیرد. در چنین جوامعی، منابع مالی خارجی بخشی از نیازهای کشور به منابع مالی را تأمین می‌کنند. روش‌های تأمین مالی خارجی به دو دسته تأمین منابع مالی بدون مشارکت خارجی و تأمین منابع مالی با مشارکت خارجی تقسیم می‌شود. نوع اول شامل استفاده از وام‌های خارجی، خطوط اعتباری و یوزانس است و نوع دوم به دو دسته سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی تقسیم می‌شود. پیش‌گام‌های علمی و مطالعات فرسنگی در مورد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نظریه‌های متفاوتی بر حسب نوع بازارها مطرح است:

۴-۱. تئوری‌های مرتبط با بازار کامل:

تئوری‌های مرتبط با بازار کامل خود به سه دسته مجزا قابل تفکیک است:

۴-۱-۱. نرخ‌های متفاوت بازدهی

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در نتیجه نرخ‌های متفاوت سود حاصله از جریان سرمایه در سطح بین‌المللی به وجود می‌آید. بر اساس این فرض، جریان سرمایه کشورهایی را درمی‌نوردد که در آن‌ها نرخ‌های بالای سود وجود داشته باشد. ضعف این فرضیه در این است که با فرض وجود نرخ واحد از سود در بین صنایع، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آن صنایع رخ نخواهد داد و همچنین

با فرض نرخ واحد از سود و بازدهی، هیچ‌گاه میان دو کشور سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اتفاق نخواهد افتاد (گرایی نژاد، ۱۳۹۳).

۴-۱-۲. تنوع سرمایه‌گذاری

بر اساس این تئوری، تصمیم یک شرکت چندملیتی برای سرمایه‌گذاری در خارج تنها متأثر از نرخ‌های بازگشت سود نیست، بلکه آنچه اهمیت بیشتری دارد مسئله خطرات ناشی از سرمایه‌گذاری است. بر این اساس، تنوع سرمایه‌گذاری یک شرکت در بازارهای متعدد امکان خطرات آن را کاهش می‌دهد (همان، ۱۳۹۳).

۴-۱-۳. اندازه

فرضیه بازار ریشه در تئوری نئوکلاسیک سرمایه‌گذاری دارد. این تئوری بر نقش اندازه بازار کشور میزبان و نقش نرخ رشد آن تمرکز دارد. طبق این فرضیه، هراندازه حجم و وسعت بازار بزرگ‌تر باشد، دسترسی به منابع و کاهش هزینه‌های تولید از طریق توسل به صرفه‌های مقیاس امکان‌پذیرتر است (ذوالقدر، ۱۳۸۶).

۴-۲. تئوری‌های مرتبط با بازارهای ناقص:

۴-۲-۱. تئوری سازمان صنعتی

مطابق با این فرضیه، هنگامی که بنگاهی شرکت‌های تابعه خود را در دیگر کشورها برپا می‌کند با عدم مزیت‌های متعددی در رقابت با بنگاه‌های داخلی مواجه می‌شود. این عدم مزیت‌ها از تفاوت در زبان، فرهنگ، نظام قانونی و دیگر تفاوت‌های بین‌کشوری بروز می‌کند، اگر با وجود این عدم مزیت‌ها بنگاه بخواهد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی انجام دهد، باید برخی از مزیت‌ها از قبیل علامت تجاری مشهور، حق امتیاز فناوری محافظت‌شده، مهارت‌های مدیریتی و دیگر عوامل ویژه بنگاه که از دارایی‌های نامشهود برمی‌خیزد، دارا باشد. علی‌رغم توان نسبی فرضیه سازمان صنعتی هایمر در تبیین برخی موارد، این فرضیه متقاعدکننده به نظر نمی‌رسد. این فرضیه از تبیین این مسئله که چرا شرکت‌ها علی‌رغم برخورداری از اشکال ارزان توسعه همچون صادرات، از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به منظور افزایش مزیت‌های خود وارد می‌شوند، ناتوان است (گرایی نژاد، ۱۳۹۳).

۴-۲-۲. نظریه درونی‌سازی

در دهه ۱۹۷۰ شاخه‌ای از ادبیات سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با عنوان نظریه درون‌سازی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ظهور یافت. مبنای آن نظریه کوز (۱۹۳۷) بود که اقدام به آزمون نقش هزینه‌های معاملاتی در شکل‌گیری بنگاه می‌کرد. دغدغه اصلی نظریه کوز این بود که چرا بنگاه‌ها به وجود می‌آیند و چرا همه معاملات اقتصاد در بازار روی نمی‌دهد؟ وی پاسخ به این سؤالات را در قالب هزینه‌های معاملاتی از جمله هزینه تعیین قیمت بازار، هزینه مذاکرات، هزینه‌های امضا و اجرای قراردادهای میان طرفین معامله مورد بحث قرارداد. در این نظریه برای غلبه بر مشکلات و کاهش هزینه‌های معاملاتی نیاز به مدیریت منابع و معاملات است. زمانی که این امر اتفاق بیفتد، یک شرکت متولد می‌شود و به تبع آن منافع ناشی از اقدامات عمدتاً به جای بازار در درون بنگاه و سازمان به‌دقت می‌آید. در چنین وضعیتی ما شاهد درون‌سازی فعالیت در درون ساختار شرکت خواهیم بود (زمردیان، ۱۳۹۷).

فرآیند درون‌سازی بعدها در جهت تبیین تولید بین‌المللی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی توسعه یافت و از طرفداران پیشگام این نظریه باکلی و کاسون بودند. طبق نظر آن‌ها، عملیات شرکت‌ها به‌ویژه شرکت‌های بزرگ تنها تولید کالا و خدمات را شامل نمی‌شود بلکه فعالیت‌هایی از قبیل بازاریابی آموزش، تحقیق و توسعه تکنیک‌های مدیریتی و مداخله در بازارهای مالی را نیز شامل می‌شود که این فعالیت‌ها در ارتباط متقابل با یکدیگر بوده که از آن می‌توان به محصولات واسطه‌ای یاد کرد. نظریه‌های درون‌سازی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نقش پراهمیتی در توسعه نظریه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در دهه ۱۹۷۰ ایفا کرده است. این نظریه از پاسخ به این سؤال که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در چه مکان‌هایی روی می‌دهد ناتوان است. همچنین این نظریه یک رویکرد پویا نیست؛ چرا که برای ایجاد یک رویکرد پویا باید رویکردهای مختلف را که بر پویایی و عدم تعادل در سطوح بنگاه، بازار و رقابت بین‌المللی تمرکز یافته‌اند با یکدیگر ادغام کرد (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۸۴).

۴-۲-۳. فرضیه چرخه زندگی محصول

مطابق با فرضیه چرخه‌ی زندگی محصول (کورنش، ۱۹۵۳؛ پوسنر، ۱۹۶؛ ورنون، ۱۹۶۶) تولید از طریق چرخه‌ای از ابتکار شروع شده، رشد نهایی یافته، رشد آن کاهش و در آخر زوال می‌یابد. این

نتیجه، در واکنش به فرآیند معرفی و ابداع، شیوع، بلوغ و پیری است. این فرضیه مسلم می‌دارد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی زمانی اتفاق می‌افتد که بلوغ محصول و رقابت به مرحله اوج خود برسد. در چنین وضعیتی مبدعان تصمیم می‌گیرند که محصول در کشورهای در حال توسعه را به دلیل پایین بودن هزینه‌ها در این کشورها تغییر دهند (ذوالقدر، ۱۳۸۶).

۴-۲-۴. تغییرپذیری نرخ ارز

آلبیر در سال ۱۹۷۰ برای اولین بار به بررسی اثرات تغییرات نرخ بهره بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پرداخت. او استدلال کرد که کشورهای دارای نرخ پول ضعیف اقدام به جذب FDI می‌کنند. پس از او کیوز (۱۹۸۹) تقویت پول رایج یک کشور در مقابل دلار آمریکا را یک متغیر مهم تبیینی برای جریان FDI آن کشور در ایالات متده آمریکا معرفی کرد. همچنین فروت و استین در مطالعات خود به این نتیجه دست یافتند که کاهش ارزش دلار موجب ارتقای نسبی جایگاه سرمایه‌گذاران خارجی و در نتیجه کاهش هزینه سرمایه‌گذاری می‌شود. کاسمن نیز طی بررسی‌های انجام شده درمی‌یابد که افزایش تغییرپذیری نرخ ارز واقعی منجر به افزایش FDI می‌شود؛ چرا که در شرایط وجود ریسک نرخ ارز، شرکت‌ها FDI را برای نفوذ به بازارهای خارجی ترجیح می‌دهند (همان، ۱۳۸۶).

۴-۲-۵. پارادایم تقاطی دانینگ

دانینگ با مطالعه تاریخ نظریه‌پردازی راجع به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اقدام به ارائه رویکردی می‌کند که طیف وسیعی از نظریه‌ها را در خود جای می‌دهد. وی درصدد پاسخ به «چرایی»، «میزان» و «مکان» بود. مفروضات اصلی پارادایم دانینگ عبارت‌اند از: مزیت‌های مالکیتی، مزیت‌های ناشی از درون‌سازی و مزیت‌های مکانی (همان، ۱۳۸۶).

به گفته وی شرکت‌ها زمانی به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی روی خواهند آورد که مزیت‌های سه‌گانه مالکیت، موقعیت مکانی و درون‌سازی وجود داشته باشد. هرچند این شرایط برای تحقق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ضروری است ولی الزامی نیست. بر این اساس مزیت‌های مالکیتی به مزیت‌های مرتبط با شرکت و به نوعی دارایی‌های خاص شرکت تأکید دارد. مزیت‌های درون‌سازی بر تقویت مزیت‌های مالکیتی و همچنین پوشش نقایص بازار اشاره دارد و در نهایت مایه‌ای موقعیتی (مکانی) به مزیت‌های کشور میزبان می‌پردازد.

پارادایم التقاطی داینینگ بر خلاف نقاط قوت بسیار خود از جمله لحاظ کردن متغیر نظریه‌های متعدد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، از یک نقطه ضعف اساسی رنج می‌برد. در بر گرفتن متغیرهای متعدد تأثیرگذار بر شکل‌گیری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی که با هدف تأثیرگذاری هم‌زمان بر انگیزش‌های شرکت جهت وارد شدن در عرصه تولید خارجی از یک سو و کشور میزبان جهت جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از سوی دیگر صورت گرفته است، عملیاتی شدن این پارادایم را با دشواری‌های جدی مواجه می‌سازد. در واقع پیش‌بینی‌های قابل‌آزمون را نمی‌توان از این پارادایم استخراج کرد. برای مثال در حالی که متغیرهای مربوط به مزیت مکانی به‌راحتی قابل‌آزمون هستند، بررسی پیوند بین مزیت‌های مالکیتی و ناشی از درون‌سازی امری بسیار دشوار است (گلاکو و کوین، ۲۰۰۴).

۵. تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

۵-۱. روابط اقتصادی ایران و افغانستان

کشور افغانستان با نام رسمی جمهوری اسلامی افغانستان و جمعیتی بالغ بر ۳۷ میلیون نفر واقع در حد فاصل آسیای میانه، آسیای غربی و خاورمیانه و با کشورهای ایران، پاکستان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان و چین همسایه است.

تولید ناخالص ملی افغانستان در سال ۲۰۱۸ معادل ۲۱،۴۰۹ میلیون دلار بوده که نسبت به رقم آن در سال ۲۰۰۵ رشد دو برابری را تجربه کرده است. سرانه تولید ناخالص داخلی آن ۵۱۳ دلار است. تراز تجاری کالایی این کشور ۶۲۳۱- میلیون دلار آمریکا بوده و عمده مقاصد صادراتی افغانستان کشورهای پاکستان، هندوستان، امارت عربی متحده، چین و تاجیکستان است که خریدار ۸۲ درصد از محصولات کشاورزی و مواد خام و معدنی مورد نیاز خود از افغانستان هستند.

اقتصاد افغانستان در سال ۲۰۱۹ حدود ۲.۹ درصد رشد داشته است که عمدتاً حاصل از رشد شدید کشاورزی ناشی از رفع خشکسالی است، اما طولانی بودن عدم قطعیت سیاسی، سرمایه‌گذاری‌های خصوصی را تضعیف کرده است.

از سال ۲۰۰۶ به‌ویژه در دسترسی گسترده به آب، فاضلاب و برق، آموزش و خدمات درمانی، پیشرفت‌های چشمگیری در افغانستان مشاهده شده است. درآمد دولت از سال ۲۰۱۴ به‌طور مداوم در حال رشد بوده و دولت درگیر طیف وسیعی از اصلاحات در محیط کسب‌وکار و اصلاحات

مدیریت مالی عمومی بوده است، اگرچه پیشرفت نابرابر است، لیکن افزایش دسترسی به خدمات و برخی زیرساخت‌ها را به دنبال داشته است.

افغانستان همچنان ناامنی و نااطمینان سیاسی را تجربه می‌کند. انتخابات ریاست جمهوری در سپتامبر ۲۰۱۹ برگزار شد، اما نتیجه مورد اعتراض واقع شد و نهایتاً موجب تشکیل دولت ائتلافی بین اشرف غنی و عبدالله عبدالله شد. در سال ۲۰۱۹ درگیری ادامه دارد و طی ششمین سال پیاپی بود که تعداد کشته‌شدگان غیرنظامیان در افغانستان از ۱۰ هزار نفر فراتر رفت، بحران آوارگان همچنان ادامه دارد، تعداد آوارگان ناشی از درگیری بین دولت و گروه طالبان از ۳۶۹.۷۰۰ در سال ۲۰۱۸ به بیش از ۴۰۰،۰۰۰ نفر در سال ۲۰۱۹ افزایش یافت، و ۵۰۵،۰۰۰ پناهنده نیز در طول سال ۲۰۱۹ از ایران به افغانستان بازگشتند.

استفاده از ظرفیت کشورهای همسایه یکی از مسائل قابل اعتنا در سیاست اقتصادی جمهوری اسلامی در شرایط تحریم است. در میان کشورهای همسایه، افغانستان علاوه بر ویژگی هم‌مرز بودن، به دلیل اشتراکات فرهنگی و زبانی و نیز دارا بودن وضعیت اقتصادی خاص خود از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در دیپلماسی اقتصادی ایران برخوردار است. در حال حاضر ایران بزرگ‌ترین شریک تجاری افغانستان است و این کشور علاقه‌مند به افزایش حجم تجارت خود با ایران و هند از طریق بندر چابهار است؛ اما اعمال تحریم‌های مجدد آمریکا علیه ایران، چشم‌انداز روابط اقتصادی این کشور با جمهوری اسلامی را مبهم و تا حدودی پیچیده خواهد کرد. با این حال ظرفیت‌های قابل اعتنایی در مناسبات ایران و افغانستان وجود دارد که می‌توان با بهره‌برداری از آن، بخش قابل توجهی از فشارهای ناشی از تحریم‌های اقتصادی آمریکا را به حداقل رساند. دگرگونی‌های افغانستان در گام نخست بر روی امنیت ایران تأثیر مستقیم دارد. مرزهای خاوری ایران در چهار دهه گذشته همواره از دگرگونی‌های افغانستان تأثیر پذیرفته است. تا آنجا که اشغال افغانستان زیر چکمه‌های ارتش سرخ شوروی در پنجم دی‌ماه ۱۳۵۷، سبب روان شدن آوارگان و پناهجویان افغان به سوی ایران شد؛ در زمان یورش نظامی ارتش آمریکا نیز در هفتم اکتبر ۲۰۰۱ به افغانستان به بهانه مبارزه با طالبان و القاعده، بار دیگر ایران با پیامدهای کوچ افغان‌های آواره از جنگ روبه‌رو شد.

ایران و افغانستان با اشتراکات زبانی، قومی و مذهبی، همانندی‌های فرهنگی فراوانی با یکدیگر دارند. کوچ میلیون‌ها افغان به ایران در ۳۵ سال گذشته و حضور نزدیک به دو میلیون نفر از آن‌ها در

ایران امروز، اشتغال به کار آنان در شهرهای گوناگون و یا تحصیل در مدرسه‌ها و دانشگاه‌های سراسر کشور، خواه از دید اقتصادی و خواه آموزشی و پرورشی، این دو جامعه را در هم تنیده است.

۵-۲. مهاجرین افغان

بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، از مجموع جمعیت ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفری ایران، قریب به ۲ درصد (۱۵۸۳۹۷۹ نفر) را مهاجرین افغانستانی تشکیل می‌دهند که از این تعداد ۸۴۵۲۶۷ نفر مرد و ۷۳۸۷۱۲ نفر نیز زن هستند.

جدول ۱. آمار مهاجرین افغان در استان‌های کشور

ردیف	استان	جمعیت افغان	ردیف	استان	جمعیت افغان
۱	تهران	۵۱۵۵۶۷	۱۷	خراسان جنوبی	۵۰۴۵
۲	خراسان رضوی	۲۱۹۴۴۲	۱۸	مازندران	۲۶۲۳
۳	اصفهان	۱۸۳۱۲۴	۱۹	کهگیلویه و بویراحمد	۱۵۰۳
۴	کرمان	۱۲۵۴۱۱	۲۰	گیلان	۳۰۹
۵	فارس	۱۰۹۲۴۷	۲۱	همدان	۲۱۷
۶	قم	۹۶۳۶۷	۲۲	آذربایجان شرقی	۱۳۹
۷	البرز	۸۴۳۲۱	۲۳	آذربایجان غربی	۱۰۷
۸	یزد	۵۱۷۴۳	۲۴	لرستان	۹۹
۹	سمنان	۳۵۴۰۹	۲۵	خراسان شمالی	۹۳
۱۰	بوشهر	۲۹۶۹۱	۲۶	چهارمحال بختیاری	۹۱
۱۱	مرکزی	۲۹۲۵۷	۲۷	کرمانشاه	۴۷
۱۲	سیستان و بلوچستان	۲۶۸۴۶	۲۸	زنجان	۴۰
۱۳	هرمزگان	۲۴۱۹۵	۲۹	اردبیل	۳۵
۱۴	قزوین	۱۸۴۰۱	۳۰	ایلام	۲۹
۱۵	گلستان	۱۸۲۷۳	۳۱	کردستان	۱۸
۱۶	خوزستان	۶۲۹۰	مجموع		۱۵۸۳۹۷۹ نفر

مأخذ: مرکز آمار ایران - نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵

آمار مهاجرین افغان در جدول (۱) آمده است. تعداد مهاجرین افغانستانی مستقر در استان‌های تهران، خراسان رضوی و اصفهان حدود ۷۹ درصد از کل مهاجرین مزبور را تشکیل می‌دهد. از دید اقتصادی، ایران یکی از بزرگ‌ترین کمک‌کنندگان مستقیم به افغانستان است. پس از فروپاشی طالبان، تهران در نشست توکیو برای بازسازی افغانستان در سال ۲۰۰۲ مبلغ ۵۶۰ میلیون دلار و در نشست لندن در سال ۲۰۰۶ صد میلیون دلار کمک کرد. تا پایان سال ۲۰۰۶، ایران یکی از انگشت‌شمارترین کشورهایی بود که همه وعده‌های خود را به سرانجام رسانده بود. در نشستی جهانی که در جون ۲۰۰۸ در پاریس برای افزایش کمک به افغانستان برگزار شد، ایران به افغانستان وعده پرداخت ۵۰ میلیون دلار کمک و ۳۰۰ میلیون دلار وام در سه سال آینده را داد. در سال ۲۰۰۹ ایران چهارمین سرمایه‌گذار برتر افغانستان بود.

سرمایه‌گذاری ایران بیشتر در زمینه ساخت‌وساز جاده‌ها و پل‌ها، انرژی، کشاورزی، بهداشت و درمان بوده است. این کمک‌ها بیشتر پشتیبان و گسترش‌دهنده طرح‌های زیرساختی به‌ویژه راه و ترابری میان ایران، افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی بوده است. همچنین یک طرح چند میلیارد دلاری برای اتصال راه‌آهن ایران به افغانستان و تاجیکستان در دست ساخت است.

۳-۵. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران

جریان سرمایه‌گذاری‌های خارجی در ایران در سال‌های اخیر نسبت به پتانسیل عظیم موجود بسیار ضعیف مانده است. این امر به دلیل عوامل مختلفی است: همه‌گیر بودن دولت در اقتصاد، ریسک‌های سیاسی خارجی (تحریم آمریکا، تحریم‌های اقتصادی) و همچنین موضوعات داخلی تورم، رکود و وابستگی بودجه به فروش نفت و کسری بودجه‌های مستمر و بوروکراسی سنگین در همه بخش‌ها.

نرخ سرمایه‌گذاری در کشور از نزدیک ارتباطی با اوضاع سیاسی دارد و پیش‌بینی وضعیت کلی ایران در سال‌های آتی، به‌ویژه در مقابل تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی و تحریم‌های اقتصادی، هنوز هم بسیار دشوار است. پس از توافق هسته‌ای امضا شده در ۱۴ ژوئیه ۲۰۱۵ بین ایران و قدرت‌های مهم بین‌المللی، جریان‌های مستقیم وارد کشور شدند.

پس از توافق هسته‌ای موسوم به برنامه جامع اقدام مشترک که موجب ایجاد برخی گشایش‌های سیاسی برای ایران شد، اقبال سرمایه‌گذاران خارجی و شرکت‌های سرمایه‌گذار خارجی برای

سرمایه‌گذاری خارجی افزایش یافت و رفت‌وآمدهای زیادی در راستای راه‌اندازی طرح‌های اقتصادی صورت گرفت.

اطلاعات این تحقیق بر اساس تمام شماری طرح‌های سرمایه‌گذاری مصوب نزد هیئت سرمایه‌گذاری خارجی سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ گردآوری شده است. به موجب قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی مصوب ۱۳۹۱، عنوان سرمایه‌گذار خارجی به اشخاص حقیقی یا حقوقی غیرایرانی و یا ایرانی با استفاده از سرمایه با منشأ خارجی که معجز سرمایه‌گذاری اخذ کرده باشند، اطلاق می‌شود. این معجز به موجب ماده ۵ و ۶ قانون مزبور از طریق هیئت سرمایه‌گذاری خارجی مستقر در سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران صادر شده و به امضای وزیر اقتصاد می‌رسد.

مطابق با ماده ۲ این قانون، پذیرش سرمایه‌گذاری خارجی با رعایت سایر قوانین و مقررات جاری کشور می‌بایست به منظور عمران و آبادی و فعالیت تولیدی اعم از صنعتی، معدنی، کشاورزی و خدمات بر اساس ضوابط زیر صورت پذیرد:

الف- موجب رشد اقتصادی، ارتقای فن‌آوری، ارتقای کیفیت تولیدات، افزایش فرصت‌های شغلی و افزایش صادرات شود؛

ب- موجب تهدید امنیت ملی و منافع عمومی، تخریب محیط زیست، اخلال در اقتصاد کشور و تضییع تولیدات مبتنی بر سرمایه‌گذاری‌های داخلی نشود؛

ج- متضمن اعطای امتیاز توسط دولت به سرمایه‌گذاران خارجی نباشد منظور از امتیاز، حقوق ویژه‌ای است که سرمایه‌گذاران خارجی را در موقعیت انحصاری قرار دهد؛

د- سهم ارزش کالا و خدمات تولیدی حاصل از سرمایه‌گذاری خارجی موضوع این قانون نسبت به ارزش کالا و خدمات عرضه‌شده در بازار داخلی در زمان صدور مجوز، در هر بخش اقتصادی از ۲۵ درصد و در هر رشته، از ۳۵ درصد بیشتر نخواهد بود. با بررسی بندهای چهارگانه به عنوان محدودیت‌های قانونی پذیرش طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی، شاخص‌های مناسب برای تجزیه و تحلیل وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی خصوصاً در مورد پروژه‌های جذب‌شده توسط سرمایه‌گذاران کشور افغانستان در سال‌های مورد مطالعه دست می‌دهد که می‌توان با استفاده از آن‌ها انطباق اقدامات صورت گرفته و سیاست‌های جاری حاکم بر جلب و جذب سرمایه‌گذاری خارجی

از سوی دستگاه‌های مسئول با قوانین و مقررات بالادستی و اهداف و منافع ملی را بررسی کرده و کارایی و اثربخشی آن‌ها را سنجید.

۴-۵. هدف‌گذاری سرمایه‌گذاری خارجی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

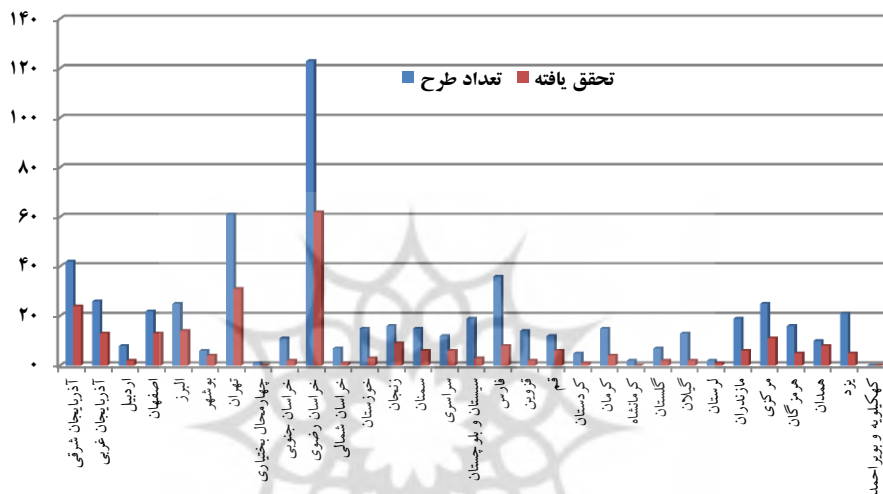
وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد. دوره اول مربوط به سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ است که تحریم‌های بین‌المللی علیه کشورمان تشدید شد. در این سال‌ها سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مصوب از حدود ۴۴۵۰ میلیون دلار در سال ۱۳۹۰ به ۱۳۳۷ میلیون دلار در سال ۱۳۹۲ رسید. دوره دوم را می‌توان از سال ۱۳۹۳ که مصادف بود با اولین سال استقرار دولت یازدهم، تشریح کرد. این دوره با مذاکرات بین نمایندگان جمهوری اسلامی ایران و کشورهای ۱+۵ شروع شد و تا نهایی شدن توافق هسته‌ای در ماه‌های پایانی سال ۱۳۹۴ ادامه یافت. در این دوره سرمایه‌گذاری خارجی مصوب از ۷۶۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۳ به ۱۰۳۶۸ میلیون دلار در سال ۱۳۹۶ رسید.

متعاقب تصویب پرجام در سال ۱۳۹۶ پروژه‌های «جلب پانزده میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی» و «افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به منظور گسترش بهره‌وری دانش‌بنیان حوزه‌هایی که قابلیت جذب بالا دارد»، «معرفی ظرفیت‌ها و فرصت‌های متقابل اقتصادی و سرمایه‌گذاری ایران و خارج برای جلب مشارکت فعالان خارجی و داخلی»، «اخذ تسهیلات مالی خارجی تا سقف ۲۰ میلیارد دلار در جهت تأمین مالی طرح‌های تولیدی و عمرانی بخش‌های دولتی و خصوصی کشور» از سوی ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی برای اجرا به دستگاه‌های مربوطه ابلاغ شد. در سال‌های ۱۳۹۷ و سال جاری (۱۳۹۸) و برآورد سال آینده (۱۳۹۹) از منظر تکالیف توسعه‌ای کشور، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی جذب‌شده (وارد) برای رسیدن به رشد پیش‌بینی‌شده در برنامه ششم توسعه‌ای کشور مطابق اهداف برنامه ۱۵ میلیارد دلار برای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی هدف‌گذاری شد.

۵-۵. سرمایه‌گذاری خارجی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

طی شش ساله منتهی به پایان سال ۱۳۹۶، جمعاً رقم ۳۸،۱۸۵ میلیون دلار سرمایه‌گذاری خارجی در قالب ۶۰۶ طرح سرمایه‌گذاری از کشور دنیا تحت قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی ایران به ثبت رسیده است. - بدیهی است با توجه به عدم وجود الزام قانونی، تعداد طرح‌های خارج از

پوشش قانون مذکور بیش از این رقم خواهد بود- استان‌های خراسان رضوی با ۱۲۳ طرح، تهران با ۶۱ طرح و آذربایجان شرقی با ۴۲ طرح بیشترین تعداد جلب سرمایه‌گذاری خارجی و استان‌های کهگیلویه و بویراحمد بدون ثبت هیچ طرحی، چهارمحال بختیاری یک طرح و لرستان و کرمان هر کدام ۲ طرح کمترین تعداد را در این مدت در کارنامه خود ثبت کرده‌اند (نمودار ۱).

مأخذ: سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران

نمودار ۱. تعداد طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی در استان‌های کشور طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

در جدول بالا میزان طرح‌های مصوب در استان‌های کشور و تعداد طرح‌های تحقق‌یافته را مشاهده می‌کنید. منظور از طرح‌های تحقق‌یافته شامل پروژه‌هایی است که در مهلت شش ماهه قانونی پس از ثبت طرح، مبادرت به ورود تمام یا بخشی از سرمایه مصوب در قالب وجوه نقدی که به صورت ارز قابل تبدیل، از طریق نظام بانکی یا دیگر طرق انتقال وجوه که مورد تأیید بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران باشد به کشور وارد شود، ماشین‌آلات و تجهیزات، ابزار و قطعات یدکی، قطعات منفصله و مواد اولیه، افزودنی و کمکی، حق اختراع، دانش فنی، اسامی و علائم تجاری و خدمات تخصصی، سود سهام قابل انتقال سرمایه‌گذار خارجی و یا سایر موارد مجاز با تصویب هیئت دولت به شرح آنچه در ماده ۲ قانون آمده است، کند.

بر اساس اطلاعات حاصل از تمام شماری طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶، از مجموع طرح‌های ثبت‌شده، ۲۵۴ طرح در بازه زمانی قانونی مبادرت به ورود سرمایه

کرده‌اند. در آمار ورود و یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی که در این مقاله به عنوان ملاک تحقق طرح خارجی در نظر گرفته شده است، استان‌های تهران، بوشهر و زنجان دارای بیشترین رقم ورود سرمایه طی دوره تحقیق بوده‌اند.

۵-۶. سرمایه‌گذاری افغانستانی‌ها در ایران

یکی از حوزه‌های ارتباط اقتصادی ایران با افغانستان، مناسبات مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی است. از مجموع ۶۰۶ سرمایه‌گذاری خارجی در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶، جمعاً ۱۴۶ طرح مربوط به سرمایه‌گذاران کشور افغانستان است که در ۱۴ استان کشور به ثبت رسیده است.^۱ این تعداد از طرح‌ها ۲۴ درصد کل طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی مصوب در دوره مورد بررسی را شامل می‌شود که با توجه به سرمایه‌گذاری قریب به چهل کشور جهان در ایران در دوره مذکور، رقم قابل توجهی است و این موضوع نشان از اهمیت سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها در معادلات سرمایه‌گذاری خارجی کشور دارد، البته ناگفته نماند کل رقم سرمایه‌گذاری طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها طی سال‌های مطالعه، ۱۷۱،۵ میلیون دلار معادل نیم درصد سرمایه خارجی مصوب بوده است این موضوع حاکی از کوچک بودن این طرح‌ها به لحاظ حجم سرمایه است ولیکن در عین حال در میان کشورهای همسایه به لحاظ حجم سرمایه‌گذاری خارجی مصوب، اتباع کشور افغانستان پس از کشور ترکیه حائز رتبه دوم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است.

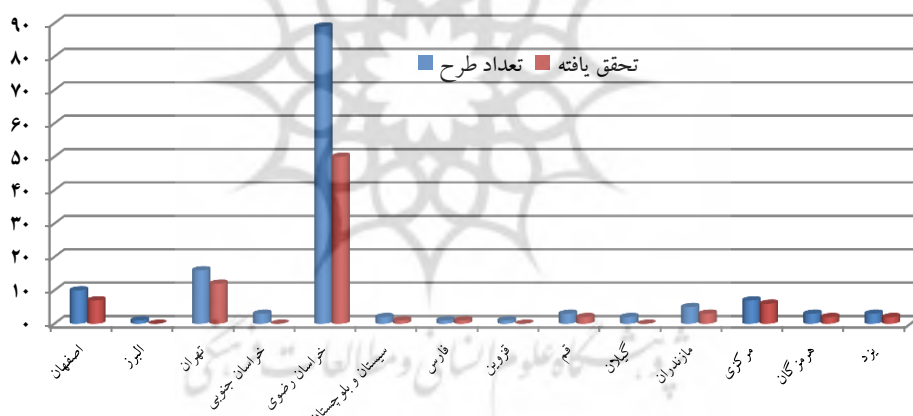
۵-۷. استان‌های میزبان طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها

سرمایه‌گذاری مستقیم اتباع افغانستانی در ۱۴ استان کشور شامل استان‌های یزد، هرمزگان، مرکزی، مازندران، گیلان، قم، قزوین، فارس، سیستان و بلوچستان، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، البرز، تهران و اصفهان توزیع شده است. در این میان استان‌های خراسان رضوی، تهران و اصفهان به ترتیب با ۸۹، ۱۶ و ۱۰ طرح سرمایه‌گذاری در جلب طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی سرمایه‌گذاران افغان پیشتاز بوده‌اند.

یکی از موضوعات کلیدی در بررسی الگوی سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران، بررسی حضور مهاجرین افغان در استان‌های کشور است. نزدیکی به مرزهای شرقی، دسترسی به شغل و درآمد،

۱. در سایر استان‌ها (۱۷ استان) هیچ طرح سرمایه‌گذاری افغانستانی به ثبت رسیده است.

پیشینه و ساخت فرهنگی و مذهبی شهرها و همچنین وجود زمینه‌های حاشیه‌نشینی و وجود مهمان شهرها از جمله دلایل تمرکز افغان‌ها در برخی استان‌های کشور است (زرقانی، ۱۳۹۵). بر اساس آمار منتشر شده از مرکز آمار ایران، در سال ۱۳۹۵ استان‌های تهران، خراسان رضوی و اصفهان به ترتیب با ۵۱۵،۵۶۷ نفر، ۲۱۹،۴۴۲ نفر و ۱۸۳،۱۲۴ نفر در صدر مهاجرپذیرترین استان‌ها از کشور افغانستان قرار گرفته‌اند. یکی از موضوعات مهم در بررسی‌های انجام شده در این حوزه می‌تواند تعیین ارتباط بین تمرکز و تراکم مهاجرین در استان‌های کشور و میزان سرمایه‌گذاری آن‌ها در آن استان باشد که به همین منظور ضریب همبستگی حاصل بین متغیرهای جمعیت مهاجرین افغان و تعداد طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها در استان‌های کشور از طریق نرم‌افزار Eviews v11 محاسبه شده که از همبستگی بالایی میان متغیرهای مهاجرپذیری استان‌ها و تعداد طرح‌های سرمایه‌گذاری انجام شده حکایت دارد (۶۲ درصد).

نمودار ۲. طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

از مهم‌ترین دلایل این همبستگی می‌توان به اقبال مهاجرین افغان برای بهره‌گیری از تسهیلات روادید و اجازه اقامت در ایران اشاره کرد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی یکی از ابزارهای لازم برای اخذ مجوز مزبور و استفاده از مزایای آن همچون بهره‌مندی از کالای عمومی و امنیت در ایران همواره مورد توجه مهاجرین بوده است. در این خصوص ماده ۲۰ قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی کشور مصوب ۱۳۸۱ و ماده ۳۵ آیین‌نامه اجرایی این قانون، وزارت امور خارجه، وزارت کشور، وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی و نیروی انتظامی را مکلف به صدور

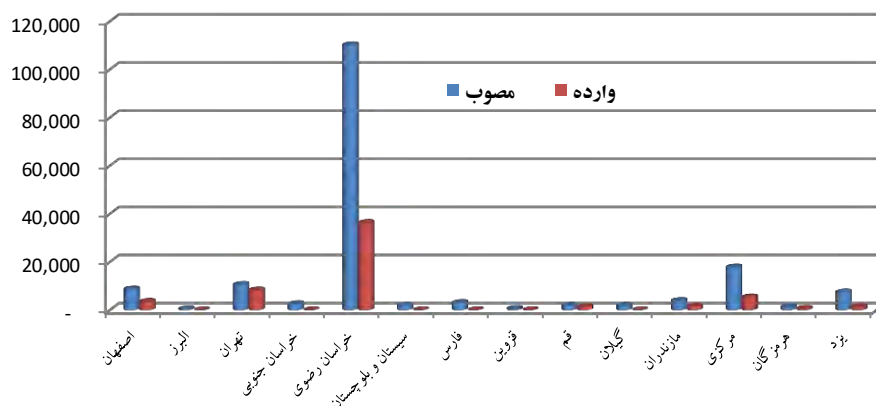
روادید، اجازه اقامت، صدور پروانه کار برای سرمایه‌گذاران، مدیران، کارشناسان خارجی و بستگان درجه یک آن‌ها در ارتباط با سرمایه‌گذاری‌های مشمول قانون می‌کند. موضوع اجازه اقامت یا اعطای تابعیت به اشخاص خارجی در ازای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی راهکاری برای جذب سرمایه خارجی در عرصه اقتصاد بین‌الملل شناخته شده است و بسیاری از کشورها با تعیین یک رقم مشخص به عنوان حداقل میزان سرمایه‌گذاری در صنایع منتخب اقدام به جذب منابع مالی خارجی می‌کنند. از این رو با مصوبه خرداد ماه ۱۳۹۸ هیئت‌وزیران در صورت تحقق ۲۵۰ هزار دلار سرمایه‌گذاری خارجی اقامت پنج‌ساله به فرد خارجی و بستگان درجه یک ایشان داده می‌شود.

۵-۸. مشخصات طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها

تمرکز طرح‌های کسب‌وکار سرمایه‌گذاران افغان در ایران در سه بخش صنعت و معدن با فراوانی ۹۹ طرح، خدمات ۲۸ طرح و کشاورزی ۱۹ طرح بوده و میانگین سرمایه مصوب هر طرح ۱۱۷۵ هزار دلار است. از طرح‌های صنعتی سرمایه‌گذاران افغان می‌توان به طرح‌های نساجی و تولید پوشاک، ریخته‌گری و فلزات، تولید فرش و مواد شیمیایی اشاره کرد. در حوزه خدمات عمده فعالیت‌ها متمرکز بر ارائه خدمات حمل‌ونقل و ترانزیت، هتل و مهمان‌پذیر و صنایع دستی بوده و همچنین در حوزه کشاورزی کارگاه‌های تولیدات گلخانه‌ای، بسته‌بندی و دامپروری سبک و سنگین از جمله فعالیت‌های سرمایه‌گذاران افغان در ایران است. از مشخصه‌های بارز طرح‌های کسب‌وکار افغان‌ها در استان‌های کشور، کوچک بودن آن‌ها به لحاظ حجم سرمایه و تعداد اشتغال آن‌ها است. نبود دانش فنی و تکنولوژی مورد نیاز کشور همان‌طور که پیشتر اشاره شد، به عنوان یکی از اهداف جذب سرمایه‌گذاری خارجی وارده، از دیگر مشخصه‌های طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران است.

۵-۹. سرمایه وارده و تحقق طرح سرمایه‌گذاری

از مجموع ۱۴۶ طرح سرمایه‌گذاری مصوب اتباع افغانستان در هیئت سرمایه‌گذاری خارجی کشور طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶، تعداد ۸۶ مورد (معادل ۳۴ درصد) در طی این مدت مبادرت به ورود سرمایه داشته‌اند و در مجموع ۵۸ میلیون و ۴ هزار دلار از محل سرمایه‌گذاری افغان‌ها در طول ۶ ساله منتهی به پایان سال ۱۳۹۶ وارد کشور شده است که با توجه به آنچه در بخش قبل توضیح داده شده در این نوشته ملاک تحقق و فعلیت طرح سرمایه‌گذاری است.

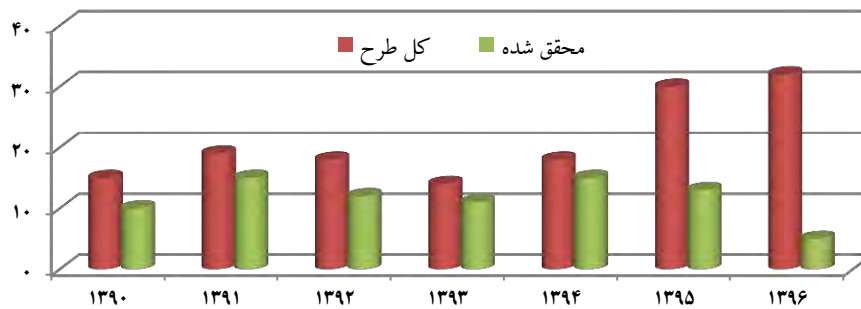
نمودار ۳. میزان سرمایه مصوب و وارده طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ (ارقام به هزار دلار)

از میان استان‌های مقصد سرمایه‌گذاران افغان استان‌های خراسان رضوی، تهران و مرکزی رتبه اول تا سوم بیشترین رقم سرمایه وارده و استان‌های تهران با ۷۸ درصد، قم با ۶۷ درصد و هرمزگان با ۴۴ درصد بیشترین رقم تحقق طرح سرمایه‌گذاری خارجی افغانستانی‌ها را به خود اختصاص داده‌اند (نمودار ۳) که این نسبت از تقسیم میزان مجموع سرمایه وارده در قالب نقد، ماشین‌آلات و تجهیزات و یا دانش فنی طرح‌ها از کشور مقصد بر رقم سرمایه مصوب طرح‌ها به دست آمده است. در این قسمت با هدف بررسی تأثیر فضای کسب و کار استان‌ها بر شکل‌گیری و تحقق طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها، میانگین نمره شاخص کسب و کار استان‌ها برای دوره بررسی استخراج شده و همبستگی آن با درصد تحقق طرح‌های سرمایه‌گذاری خارج مصوب افغان‌ها مورد آزمون قرار گرفته است.

شاخص کسب و کار استان‌ها به صورت فصلی توسط اتاق بازرگانی منتشر می‌شود و مشتمل بر ۱۰ زیرشاخص پایش فضای کسب و کار است. نمره‌های پایین‌تر نشان‌دهنده فضای کسب و کار بهتر و نمره‌های بالا نشان از وخامت فضای کسب و کار استان دارد. درصد تحقق طرح سرمایه‌گذاری نیز میزان ورود سرمایه خارجی از محل طرح‌های مصوب را نشان می‌دهد.

بر اساس خروجی نرم‌افزار Eviwes v11 ضریب همبستگی بین میانگین شاخص فضای کسب و کار استان‌ها و همچنین نسبت تحقق طرح‌های سرمایه‌گذاری رقم ۰.۰۷- را نشان می‌دهد که نشان‌دهنده رابطه معکوس و ضعیفی بین این دو متغیر است. بدیهی است ارتباط منفی این دو متغیر

نشان از تأثیر مثبت فضای کسب و کار بهینه استان‌ها بر تحقق طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی در آن‌ها دارد.

نمودار ۴. طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

بر اساس نمودار (۴) بررسی سالیانه سرمایه‌گذاری مستقیم سرمایه‌گذاران افغان در ایران نشان می‌دهد طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ طرح‌های سرمایه‌گذاران افغان در ایران رو به افزایش بوده ولیکن به لحاظ تعداد طرح‌های محقق شده به جز سال ۱۳۹۶، نسبتاً روند با ثباتی داشته است و میانگین مشارکت سرمایه‌گذاران افغانی در طرح‌های ایجاد شده به طور متوسط بیش از ۷۰ درصد است. به لحاظ تقسیم‌بندی طرح‌های تحقق‌یافته بر اساس نوع بخش اقتصادی سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران، بیشترین طرح با فراوانی ۵۳ مورد به حوزه صنعت اختصاص دارد که جمعاً بالغ بر ۳۱۲۲۷ هزار دلار را به خود اختصاص داده است. ۱۸ طرح در حوزه خدمات با مجموع سرمایه وارده ۱۷۸۲۹ هزار دلار و ۱۲ طرح با سرمایه وارده ۶۴۸۷ هزار دلار نیز در بخش کشاورزی حاصل سرمایه‌گذاری افغانستانی‌ها در ایران است.

بر اساس آمار منتشر شده در تارنمای کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (UNCTAD) طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ مجموعاً رقم ۲۵ میلیون دلار در قالب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از مبدأ افغانستان خارج شده است (جدول ۵) ولیکن این رقم بسیار کمتر از رقم سرمایه‌گذاری افغانستانی‌ها در ایران است. در تحلیل این اختلاف فاحش می‌توان این‌گونه بیان کرد که آمار ارائه‌شده از سوی آنکند صرفاً ناظر بر آمار و اطلاعات ورود و خروج سرمایه از مبادی رسمی نظیر نظام بانکی است، لذا نمی‌تواند دربرگیرنده تمامی جریان‌هایی باشد که بعضاً در قالب انتقال نقدی سرمایه به کشورهای دیگر باشد؛ خصوصاً اینکه به گواهی مسئولین امر، بخش قابل توجهی از ارز وارده به ایران برای

پوشش طرح‌های سرمایه‌گذاری به دلیل محدودیت‌های مبادلات بانکی دو کشور عمدتاً در قالب چمدانی به داخل کشور منتقل می‌شود.

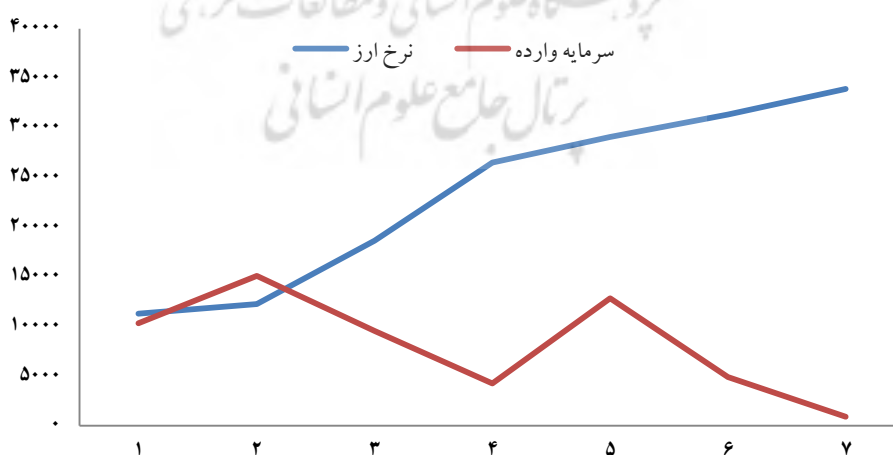
جدول ۵. جریان ورود و خروج سرمایه به افغانستان

عنوان	۲۰۰۵	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۱۸
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در افغانستان	۲۷۱	۵۴.۲۰	۱۶۳.۱۰	۱۳۹.۲۰
سرمایه‌گذاری مستقیم افغان‌ها در سایر کشورها	۱.۵۰	-0.71	۰.۸۳	۶.۴۰
ارسال وجه به صورت شخصی	...	۲.۲۵	۱.۶۶	۱.۸۰

مأخذ: سایت UNCTAD - ارقام به میلیون دلار

۵-۱۰. سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها و مسئله تحریم‌های بین‌المللی ایران

طی بررسی‌های صورت گرفته تحریم‌ها اثر قابل منفی و معناداری بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران داشته است. تحریم‌های آمریکا، اتحادیه اروپا و سازمان ملل سالانه ۷۱۶ میلیون دلار سرمایه‌گذاری خارجی بالقوه را در ایران کاهش داده است. (سعادت‌مهر، ۱۳۹۶) ارزیابی بازار ارز در ایران بر این مهم دلالت دارد که نوسان‌های نرخ ارز تحت تأثیر رویدادهای سیاسی از جمله تحریم‌های بین‌المللی بوده است (طیبری، ۱۳۹۶)، لذا برای بررسی اثر تحریم‌ها بر سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران به بررسی تغییرات نرخ دلار آمریکا در دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ و میزان تصویب و ورود سرمایه افغان‌ها در این دوره پرداخته‌ایم.

نمودار ۶. تأثیرپذیری سرمایه وارده افغان و نرخ ارز طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶

نمودار (۶) نشان می‌دهد علی‌رغم روندهای نامتقارن در برخی از دوره‌ها که از تأثیر کاهش نرخ ارز بر افزایش ورود سرمایه حکایت دارد، استمرار این روند برای کل دوره مشهود نیست. مهم‌تر اینکه در دوره افزایش شدت تحریم‌های بین‌المللی در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ رقم سرمایه وارده روند رو به رشدی داشته است و همین‌طور در سال‌های پایانی دوره علی‌رغم تصویب برجام و رفع برخی تحریم‌های بین‌المللی و ایجاد برخی گشایش‌ها در عرصه بین‌المللی برای ایران، ورود سرمایه از افغانستان دچار افت محسوسی شده است. بر این اساس می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت: سرمایه‌گذاری خارجی اتباع افغانستان از نرخ ارز و تحریم‌های بین‌المللی تأثیر زیادی نپذیرفته است و تغییرات نرخ ارز از تشریح الگویی مناسب برای ورود سرمایه از این کشور به ایران ناتوان است.

۶. نتیجه‌گیری

بررسی روابط ایران و افغانستان مقوله‌ای چندوجهی است که جنبه اقتصادی و تجاری این ارتباط به عنوان یکی از اضلاع مهم، متأثر از سایر جنبه‌ها، همواره مورد توجه طرفین بوده است. حضور مهاجرین افغان برای دوره‌های متمادی زنجیره‌ای از ارتباطات خاص فرهنگی و اجتماعی و البته اقتصادی را بین طرفین ایجاد کرده است. در این میان استفاده از ظرفیت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای توسعه اقتصادی طرفین، فرصت خوبی برای اشتراک منافع از محل ایجاد کسب‌وکارهای جدید است. در این مقاله سعی بر آن شد تا با تحلیل متغیرهای مؤثر بر مقوله سرمایه‌گذاری خارجی به بررسی و تحلیل سرمایه‌گذاری مستقیم اتباع افغان در ایران پردازیم که در ادامه نتیجه‌گیری از مباحث در قالب‌بندهای زیر ارائه می‌شود:

۱. بر اساس بررسی‌هایی که صورت گرفت، فضای کسب‌وکار استان‌ها در پذیرش طرح‌های سرمایه‌گذاری افغان‌ها تأثیر قابل توجهی نداشته و استقرار طرح‌های سرمایه‌گذاری مزبور بدون توجه غالب بر فضای کسب‌وکار استان‌ها تمهید شده است؛
۲. تحریم‌های بین‌المللی و همچنین شدت و ضعف آن در دوره بررسی اثر قابل ملاحظه و منظمی بر سرمایه‌گذاری اتباع افغانستان در ایران نداشته است؛ خصوصاً اینکه با توجه به تبعیت بانک مرکزی افغانستان از سیاست‌های تحریمی آمریکا و تعطیلی آربن بانک در سال ۱۳۹۸ به عنوان تنها بانک ایرانی افغانستان، عمده ورود سرمایه از افغانستان به ایران در قالب انتقال چمدانی ارز و دیگر رویه‌های غیررسمی صورت پذیرفته است؛

۳. فراوانی و پراکندگی حضور سرمایه‌گذاران افغان در استان‌های کشور همبستگی مستقیم و معناداری با جمعیت مهاجران افغان در این استان‌ها دارد. سه استان برتر در این زمینه استان‌های اصفهان، تهران و خراسان رضوی است که این موضوع بیش از هر چیز بر اولویت و اهمیت سکونت سرمایه‌گذاران افغان در محدوده سرزمینی ایران و استان‌های محل سرمایه‌گذاری ایشان دارد که نیازمند تأمل بیشتر تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران حوزه تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی کشور دارد. این مقوله که در پارادایم التقاطی دایننگ در قالب مزیت‌های مکانی (موقعیتی) کشور سرمایه‌پذیر به عنوان یکی از شروط لازم برای سرمایه‌گذاری ذکر شده، دلیل غالب برای سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران افغان در ایران را استفاده از مزیت‌های کشور میزبان همچون امنیت پایدار سیاسی و اجتماعی و بهره‌مندی از مزایای اشتراکات فرهنگی، مذهبی و زبانی و دیگر تسهیلات کنسولی است؛ خصوصاً اینکه بسیاری از آن‌ها سال‌های زیادی سابقه اقامت در ایران را داشته و فرزندان‌شان در ایران متولد شده، تحصیل کرده و یا در حال تحصیل هستند؛

۴. حضور سرمایه‌گذاری خارجی افغان در ایران در بخش‌ها و رسته‌های محدودی تحقق یافته و این طرح‌ها به اتفاق شامل طرح‌های کوچک و متوسط است. به طوری که میانگین رقم مصوب طرح‌های افغان در ایران ۱۱۷۵ هزار دلار بوده است. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق انتقال فناوری‌های جدید و انتقال مهارت‌های مدیریتی و دانش روز و سرریزهای ناشی از آن‌ها به افزایش قدرت رقابت، ارتقای دانش نیروی کار، افزایش بهره‌وری نیروی کار، افزایش تولید، بهبود تراز پرداخت‌ها و ... می‌انجامد (سیدنورایی، ۱۳۹۷) و این موضوعی است که در بند اول ماده ۲ قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی از آن به عنوان یکی از اهداف جذب سرمایه‌گذاری خارجی یاد شده است. این در حالی است که ورود سرمایه‌گذاران افغان به ایران تأثیری بر تحقق این مهم نداشته است

۷. پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی

محصول تمامی بحث‌ها و بررسی‌های این پژوهش، ساختن پیشنهادهایی است که می‌تواند اتخاذ رویکردهای مبتنی بر هدف را برای تصمیم‌گیران حوزه سرمایه‌گذاری خارجی و سازمان‌های متولی این بخش فراهم کند. بر این اساس و بر مبنای بررسی‌های صورت گرفته که در بخش‌های قبلی به

تشریح آن پرداخته شده است، پیشنهادهایی در راستای نیل به اهداف مشروح در قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی که رشد اقتصادی، ارتقای فن‌آوری، ارتقای کیفیت تولیدات، افزایش فرصت‌های شغلی و افزایش صادرات را هدف‌گذاری کرده است در قالب بندهای زیر ارائه می‌شود:

۱. لازم است نگاه تصمیم‌گیران کلان اقتصادی کشور به سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران از نگاه امنیتی صرف به نگاه اقتصادی مبتنی بر توسعه روابط سیاسی-امنیتی با درون‌مایه‌هایی از اقتصاد دفاع بدل شود؛
۲. شایسته است سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران در تدوین نقشه راه سرمایه‌گذاری خارجی کشور، جایگاه کشورهای منطقه خصوصاً افغانستان را در تأمین نیازهای سرمایه‌گذاری کشور در افق میان‌مدت و بلندمدت ترسیم کند؛
۳. مدیران استان‌های دارای فراوانی حضور مهاجرین افغان، ضمن اعمال مدیریت اقتضایی، مشوق‌های قانونی برای جذب سرمایه‌گذاران افغان اعمال کنند؛
۴. حوزه‌های ورود سرمایه‌گذاران افغان با توجه به علاقه‌مندی‌های آن‌ها و همچنین محدودیت‌های موجود بر مبنای عدم آسیب‌پذیری کسب‌وکارهای داخلی احصا و جهت‌گیری جذب سرمایه‌گذاری خارجی از افراد افغان بر این اساس شکل گیرد؛
۵. اهتمام جدی برای اجرای قانون اعطای اقامت پنج‌ساله برای سرمایه‌گذاران افغان مشروط به سرمایه‌گذاری ۲۵۰ هزار دلار که در سال ۱۳۹۸ از سوی معاون اول رئیس‌جمهور ابلاغ و اعمال شده و با برخوردهای سلیقه‌ای مدیران استانی در این خصوص به طور جدی مقابله شود.

منابع

- بیات، روح‌الله (۱۳۹۴). «مطالعه عوامل تأثیرگذار بر سرمایه‌گذاری دولت‌های خارجی در افغانستان». *مطالعات سیاسی جهان اسلام*. دوره ۳. شماره ۴. صص ۲۸-۱۱.
- پوراسماعیلی، علیرضا و عبدالحسین شیروی (۱۳۹۲). «امنیت ملی در حقوق سرمایه‌گذاری خارجی». *فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی*. دوره ۴۳. شماره ۳. صص ۵۱-۳۳.
- جهانگرد، اسفندیار؛ دانشمند، آرین؛ پناهی، سامان و بهنام نیک‌بین (۱۳۹۶). «اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی، بسط مدل پاچولا». *فصلنامه اقتصاد مالی دانشگاه آزاد اسلامی*. دوره ۱۱. شماره ۴۰. صص ۱۱۵-۹۵.
- زرقانی، سید هادی؛ غلامی، یونس؛ قنبری، محمد؛ قیاسی، محمدحسین و سید مصطفی حسینی (۱۳۹۵). «تحلیلی بر توزیع فضایی مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی طی سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۲». *نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*. دوره ۷. شماره ۲۷. صص ۱۴۶-۱۲۷.
- زمردیان، غلامرضا؛ حنیفی، فرهاد و بابک محبوبی (۱۳۹۵). «بررسی میزان تأثیرپذیری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از توسعه بازار پولی و مالی در اقتصاد ایران». *فصلنامه علمی پژوهشی دانش سرمایه‌گذاری*. دوره ۷. شماره ۲۳. صص ۲۴۴-۲۲۳.
- ساوه درودی، مصطفی (۱۳۹۸). «پیمان امنیتی افغانستان- آمریکا و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران».
- سعادت‌مهر، مسعود (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری خارجی در ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های بین‌المللی». *مجله تحقیقات اقتصادی*. دوره ۱۷. شماره ۵ و ۶. صص ۵۸-۴۱.
- سید نورایی، سید محمدرضا و حسن محمدپور (۱۳۹۷). «تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اشتغال کشورهای عضو OECD و کشورهای در حال توسعه». *اقتصاد و تجارت نوین*. دوره ۱۳. شماره ۲. صص ۲۳.

- شیخ‌الاسلامی، محمدحسین (۱۳۸۴). «مناسبات بین‌المللی تشنج‌آمیز با ایالات متحده آمریکا و اروپا و عدم جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران». رساله دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تهران.
- طیبی، سید کمیل و عبدالرسول صادقی (۱۳۹۶). «اثرات تحریم بین‌المللی و سایر عوامل تأثیرگذار بر نرخ ارز در ایران». مجله تحقیقات اقتصادی. دوره ۷. شماره ۵۲. صص ۶۶۱-۶۴۱.
- عباسی، ابراهیم و مجید رنجبردار (۱۳۹۰). «کمک‌های مالی ایران به افغانستان: اهداف و آثار اقتصادی آن». فصلنامه روابط خارجی. دوره ۳. شماره ۳. صص ۱۶-۵.
- معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۵). «نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در توسعه صادرات».
- **Riss Moraao P.** (2018). "What is China seeking from Africa? An analysis of the economic and political determinants of Chinese Outward Foreign Direct Investment based on Stochastic Frontier Models". *China Economic Review*, Vol. 48, PP. 258-268.
- **Nakamora.** (2018). "Foreign Direct Investment With Host Country Market Structures and Policy Implications/ and others". Sauder School of Business University of British Columbia. Vancouver, B.C, march 2018, PP. 103-135.